

**OSMANLI İMPARATORLUĞUNUN SIKI YÖNETİME
MÜTEALLİK MEVZUATI ÜZERİNDE
SENTETİK BİR DENEME**

Asistan Naci Şensoy

I — METHAL

1 — Metinleri Birinci ve İkinci Tertip Düsturlarla, Sicilli Kavaninin muhtelif ciltlerinde ve Takvimi Vakayiin müteaddit nüshalarında bulunan Osmanlı İmparatorluğunun Sıkı Yönetime müteallik mevzuatı - tetkiklerimizde sonunda vermiş olduğumuz metinlerden de anlaşılacağı veçhile - bir taraftan, pek çok sayıda kanun, kanunu muvakkat, kararname ile, bunlara muhtelif tarihlerde yapılan müteaddit zeyillerden tereküp etmektedir; bunun sebebini, İmparatorluğun, hususile son zamanlarda, muhtelif mıntakalarında sık sık vukua gelen isyanlar ve kargaşalıklarda ve bu itibarla Cıki Yönetim müessesesine karşı duymakta olduğu ihtiyaçta aramak lâzımdır; diğer taraftan bu mevzuat çok karışık ve dağınıktır da; işte bu tetkiklerimizin gayesi, karışık ve dağınık bir durum arzeden İmparatorluk Sıkı Yönetim mevzuatının topluca mütaleasına ve terkibi olarak ifadesine mâtuf bulunmaktadır [1].

Ancak ele aldığımız konuya methal teşkil eden bu kısımda, İmparatorluk Sıkı Yönetim mevzuatına takdimen ve sırf adı geçen mevzuatın tetkikini teshil sadedinde, umumî olarak Örfî İdare müessesesinin tarihine temasla, eski Yunan Cumhuriyetlerinde ve Roma Krallık Devrindeki telâkilerden, kısaca da olsa bahsetmek, bundan başka, tekâmül neticesi, Orfi İdareye müncer olan ve yeni zamanlarda iki sistem halinde doğan âmme selâmet kanunlarını tebarüz ettirmek ve mevcut kanunilik rejiminin tahdidî şeklinde manzur olan Örfî İdarenin iptina ettirildiği nazariyelere işaret etmek faydadan halî değildir.

2 — Milli bir muhataranın mevcudiyeti halinde müşterek müdafaa vasıtaları çok eskiden beri malûmdur. Meselâ buhranlı zamanlarda eski

[1] İmparatorluk Sıkı Yönetim mevzuatına müteallik, dilimizde tek bir eser dahi bulamamış olmamız, bu tetkikleri yaparken düçar olduğumuz müşkülâtı ifade eder zannındayız; bu itibarla bu yazımızda esaslı denebilecek bazı hatalara düğmüsek şimdiden özür dileriz.

Yunan Cumhuriyetleri selâmetlerini «müntehip Tyran» diyebileceğimiz bir Oesymnête'e emanet ediyorlardı.

Romada Krallığın sukutundan sonra vatandaşlar haricî düşmanlara mukavemet etmek için bütün kudretleri tek bir Şefe devretmek itiyadını ihtiyar etmişler, bilâhara bu askeri âmirlik Sénat tarafından dahili huzursuzluklara da teşmil eynlenmişti.

O zamanlar bu keyfiyet Diktatörün, Magistraların kararlarına karşı muhalefet etmesine mâni olan «intercessio» nun ref'i ve belli başlı mahkeme kararlarının kontrolunu Comices'lerden alan «provocatio ad populum» ile tezahür eyliyordu. Daha sonraları Sénat, «Senatus - Consultum Ultimium» ile Konsüllere bazan yalnız bazan da Sénat'ın kontrolu altında ve onun tasvibi ile ifa edegeldikleri istisnaî salâhiyetler veriyordu. Niha-yet «Decretum Contra Rem Publicam» mücrimleri Hostes olarak ilân ediyor ve böylece bunlar Comice'lerinde halk tarafından muhakeme edil-mek hakkını kaybediyorlardı.

Bu mevzuda, bazı kaide ve nizamlarla tahdit olunma keyfiyeti «otoc-rasi feodal» ve «monarchie absolue» ile birlikte kayboldu gitti.

3 — Birinci Cihan Harbinde ve ondan daha evvelki zamanlarda Mil-letlerin hürriyet için duydukları aşk ve modern Amme Hukukunun müte-madi tekâmülü başlıca iki sistem halinde tesbit ve tayini mümkün olan bir «âmme selâmet tedbirleri mecmuası» nın doğumuna yer verdi:

İlk bir sistemde, bu tedbirlerin hiçbirisinin, normal zamanların mev-zu kanunları tarafından evvelce tahmin ve derpiş edilmemiş olduğu görü-lür. Bunlar halin icaplarının tesirleri altında alınan tedbirlerdir. Şu hal-de bu sistem «icabı hale göre tanzim olunmuş kanunlar sistemi» dir.

İkinci bir sistemde de, bilâkis, bu tedbirlerin sulh zamanlarının sükûnet ve sessizliği içinde müzakere, münakaşa ve kabul edilmiş kanun-lar tarafından teşkilâtlandırılmış olduğu görülür. Ve salâhiyettar mercî-in bir kararı buhranlı zamanların başladığı anda bu tedbirleri şiddetle ha-rekete getirir. Şu halde bu sistem de «evvelden tesbit ve tayin olunmuş mevzuat sistemi» dir.

İşte aşağı yukarı bütün Devletler ülkelerinde yaşayanların örf ve âdetlerine uygun olarak bu iki sistemden biri veya diğerrinin icâbâtile amel etmek mevkiinde idiler. Nitekim de böyle oldu.

Halin icaplarını tanzim eden kanunlar sistemine bağlı memleketler arasında o zamanlar için İngiltere, İtalya ve İsviçreyi zikretmek lâzım-dır. Başka bir ifade ile İngiltere, İtalya ve İsviçrede buhranlı zamanlar için evvelden tesbit ve tayin edilmiş hususî mevzuat mevcut değildi. Me-selâ İsviçre ancak Birinci Cihan Harbinin başlangıcında yalnız âdi kanun-

ların değil, Esas Teşkilât Kanununun bile tatbikini tâlik eden salâhiyeti vâsiyai haiz bir kanun kabul etmişti.

Devletlerin ekserisi ise evvelden tesbit olunmuş mevzuat sistemi ile icrayı amel ediyorlardı. Bu Devletler için de Rusya, İspanya ve Almanya zikredilebilir. Meselâ Rusya 1881 Kararnamesi ile Ammenin sükûn ve nizamını temin edecek hususî tedbirlerin alınması bahsinde evvelden istisnâ bir hal kabul etmiş bulunuyordu. Keza 1876 İspanya Esas Teşkilât Kanununun 17 nci maddesi esas hakların, Devletin emniyetinin tehdit edildiği hallerde muvakkaten tâlik edileceğini esas olarak ittihaz etmişti. Buna müşabih bir vaziyeti Almanyada da müşahede etmek mümkündür. Nihayet Portekiz, Yunanistan, Bulgaristan gibi Birinci Cihan Harbinin arifesinde Esas Teşkilât Kanunlarını yeni ilân eden muhtelif Devletler değişik kayıtlarla bu bapta tedbirler ittihaz eylemiş bulunuyorlardı.

4 — Acaba Osmanlı İmparatorluğunda, hâdise bu bakımdan tetkik edildiği takdirde, bu iki sistemden hangisi kabul edilmiştir?

Osmanlı İmparatorluğunda Devlet prensiplerinde canlılık ve başta Esas Teşkilât hareketleri olmak üzere dar mânada bir kanunilik rejimi görebilmek için 19 uncu asrın ortalarına doğru inmek ve «Gülhane Hattı» ile açılan Tanzimat devrine ve onu takiben de birinci Meşrutiyet ve ilk Kanunu Esasinin ilânı tarihi olan 1876 senesine kadar gelmek lâzımdır.

1876 Kanunu Esasisinin 36 ncı maddesi tetkik edilecek olursa görülür ki madde «..... Devleti bir muhataradan ve yahut emniyeti umumiye-yi halelden vikaye için bir zarureti mübrem zühur ettiği...» takdirde Meclisi Umumiye «Bu bapta vaz'ına lüzum görülecek Kanunun müzakeresi için» salâhiyet veriyor. Aynı madde Meclisin münakit bulunmadığı zamanlar için de: «Meclisin celp ve cemine vakit müsait olmadığı halde Heyeti Vükelâ tarafından verilen kararlar Heyeti Mebusanın içtimaı ile verilecek karara kadar bâ iradei seniye muvakkaten kanun hüküm ve kuvvetindedir» diyor. Demek ki 1293 Kanunu Esasisi bu 36 ncı madde-sile umumî emniyeti vikaye için icabedince bazı tedabir ittihaz edileceğini ve bu bahiste lüzum görülecek bir kanunun müzakeresini âmîr buluyor.

İlk nazarda 36 ncı maddenin hükmü İmparatorluğun ancak mübrem bir zaruretin zuhuru halinde bazı tedbirler ittihaz edileceğini ve binnetice halin icaplarını tanzim eden kanunlar sistemine mütemayil bulunduğunu gösterir mahiyette ise de, hâdisat bunun tamamen aksi bir şekilde cereyan eylemiş ve bu maddeye müsteniden Meclisi Vükelâ tarafından 24/Ramazan/1294 (23/Eylül/1293) de kaleme alınan bir «Kararname» ve onu takiben bu bapta isdar edilen bir çok kanun, kanunu muvakkat ve karar-

nameler İmparatorluğun evvelden tesbit edilmiş mevzuat sistemine tam mânasile girmiş bulunduğunu göstermiştir.

5 — Görülüyor ki âmme selâmeti kanunlarına taallûk eden bu iki sistemden umumiyet itibarile evvelden tesbit olunmuş mevzuat sistemi Devletlerin ekserisi tarafından tercihe şayan görülmüş bulunuyor ve Devletlerin bu telâkkilerden biri veya diğerine tebaiyet etmeleri suretile fevkalâde ahvalin zuhuru esnasında veya zuhurundan evvel bazı tedbirler ittihaz etmeleri lâzım geldiğini göstermiş oluyor. İşte bu tedbirlerin heyeti mecmuası bir müessese halinde manzur olmaktadır.

Bir çok Müellifler tarafından Fransada doğduğu iddia ve münakaşa edilen bu müessese zamanımızın Esas Teşkilât Kanunlarında «İdarei Örfiye» tâbiri ile ifade edilmektedir.

6 — Kabataslak fevkalâde ahvalin zuhuru esnasında veya zuhuruna karşı ittihaz edilen tedbirlerin heyeti mecmuası dediğimiz Örfi İdarenin hukukî tarif ve mahiyeti nedir?

Sıkı Yönetim buhranlı zamanlara hâs bir kanunilik rejimi olup gayesi muvakkaten Hükûmetin kudret ve salâhiyetini tezyittir.

Bu gayeye şu işler tahakkuk ettirilmek suretile varılabilir:

a) Otorite mûtat idarî makamlardan daha enerjik olan askerî makamlara devredilir.

b) Adli salâhiyet başka ellere geçirilir. Adliye Mahkemeleri yerine tenkil kudreti daha sağlam ve serî ve bazı suçlara daha iyi vâkıf bulunan Divanı Harplar kaim olur.

c) Bazı esasî haklar kayıt ve şarta tâbi tutulur.

Arzolunan şu üç esasa tebaiyet etmenin mânası, kanunilik rejiminin tahdididir. İlim sahasında bu rejimin tahdidinin meşruiyet derecesini izah sadedinde biri «Alman nazariyesi veya otolimitasyon nazariyesi» diğeri «zaruret nazariyesi» veya «Fransız ve Anglo-Sakson nazariyesi» diye tevsim olunan ve mütezat esaslara müstenit bulunan iki nazariyenin mevcut olduğuna işaretle iktifa edip esas tetkiklerimize başlamak muvafık olur [2].

II — Osmanlı İmparatorluğunun Örfi İdareye müteallik mevzuatı ve Divanı Harbi Örfüler

1 — Mevzuat

7 — Osmanlı İmparatorluğunda Sıkı Yönetim müessesesini tanzim

[2] Bu nazariyelerin esasları için bakınız: Ali Fuat Başgil, Esas Teşkilât Hukuku takrirleri; Sıddık Sami Onar, İdare Hukuku, 1942, cilt I, s. 251 ve müteakip.

eden mevzuat 1293 Kanunu Esasisinin 36 ncı maddesine tevfikan kaleme alınan 24 Ramazan 1294 tarihli İdarei Örfiye Kararnamesi ile başlar. 25/5/1940 tarihine kadar meriyette kalan ve bu bakımdan büyük bir ehemmiyeti haiz bulunan bu kararnamenin hükümlerini kararnameyi muhtelif kısımlara ayırmak suretile tahlil ve tetkik edelim:

13 maddeden ibaret olan kararname başlıca dört kısımda mütalâa edilebilir:

A — *Umumî hükümler*: Bu başlık altında kararnamenin 1, 2 ve 3 üncü maddelerini toplamak mümkündür.

Birinci madde İdarei Örfiye altına alınacak mıntakaların sureti mahsusada ilâna tâbi tutulacağından bahsetmektedir. Mühim olan, kararnamenin ikinci maddesidir. Bu madde «İdarei Örfiyenin ilân olunmasile beraber Kanunu Esasinin vesair Kavanin ve nizamatı Mülkiyenin işbu İdarei Örfiye kararnamesine muhalif olan maddeleri ahkâmı İdarei Örfiye devam ettikçe muvakkaten tatil olunacaktır» demek suretile kanunilik rejiminin tahdidi keyfiyetini sarih ve bariz bir şekilde ifade etmektedir.

Üçüncü maddede de İdarei Örfiye zamanlarında «Hükümeti Mülkiyenin haiz olduğu vezaif» in «Hükümeti Askeriyeye» intikal edeceği keyfiyeti musarrahtır.

B — *Örfi İdarenin vazife ve salâhiyetleri*: Kararnamenin 6 ncı maddesi 3 üncü maddeyi tamamlayıcı bir mahiyet arzette olup Hükümeti Askeriyenin vazife ve salâhiyetlerini şöyle tâdat eylemektedir:

- a) Lüzum görülen eşhasın gece ve gündüz ikametgâhlarını taharri,
- b) Şüpheli ve sabıkalı güruhundan olup Hükümet tarafından ahzû girift olunanları ve İdarei Örfiye mıntakasında ikametgâhları olmayanları mahalli ahara tart ve teb'it,
- c) Ahalinin esliha ve cephanesini toplama,
- ç) Zihinlerde korku ve dehşet uyandıracak muzır neşriyatı muhtevi Gazeteleri derhal tatil,
- d) Her türlü Cemiyetleri men'.

Böylece kararname bu maddesile Kanunu Esasinin ikinci faslile terminat altına alınmış bulunan mesken masuniyeti, matbuat serbestisi ve saire gibi Osmanlıların haiz oldukları bazı hakları ref'etmiş olmaktadır.

C — *Divanharbin vazifeleri*: Kararnamenin 4, 5, 7, 8, 10, 11 ve 12 nci maddeleri de Divanharplerin vazife ve salâhiyetlerini, ne gibi suçların Divanharplerde tahtı muhakemeye alınacağını ve hangilerinin âdi mahkemelerde rüyet edileceğini gösteriyor.

7 nci maddenin hükmü istisna edilmek ve 9 uncu maddenin ilk fıkrası gözönünde tutulmak suretile, bu saydığımız maddeler ahkâmına göre:

a) Makamına kaim olduğu Mahakimi Âdiyei Cezaiyenin vazifeleri o Divanıharbe verildikten başka,

b) Devletin dahili ve harici emniyetini ihlâl edecek bilcümle cünha ve cinayetin asıl faillerile bunlara zimethal olanların,

c) Hükûmet memurlarına icrayı memuriyet esnasında suikast edenlerin (şu şartla ki bu hareketleri İdarei Örfiyenin ilânına sebebiyet veren ahvale taallûk etsin),

ç) Men' ve zecri selâmeti umumiyyeye medar olmak üzere Divanıharbe havale kılınan cünha ve cinayetlerde doğrudan doğruya taallûku bulunan âdi cünha ve cinayetlerin,

d) Kararnamenin 4 üncü maddesinde muayyen olan cünha ve cinayetler İdarei Örfiyenin ilânından mukaddem vukubulmuş ve fakat erbabı henüz bilmuhakeme mahkûm olmamış olduğu halde anların,

e) İdarei Örfiyenin ilânından mukaddem teşkil kılınmış olsalar dahi bilcümle Cemiyetlerin,

f) İdarei Örfiyenin ittihaz ve ilânını mucip olan ahvalde zimethal oldukları tebeyyün edenlerin - bunlar Örfi İdare altına alınan mıntakalarda ikamet etmeseler dahi - muhakemelerinin rüyeti Divanıharbin salâhiyeti çerçevesine ithal ediliyor ve yalnız 7 nci madde ile âdi cünha ve cinayet işlerinin rüyeti mahakimi âdiyeye bırakılıyor.

Kararnamenin 9 uncu maddesi de Divanıharbin bakamıyacağı hallerre işaret ediyor. Bu halleri de iki kısımda mütalâa etmek mümkündür.

a) İdarei Örfiye ilân olunan mahallin haricinde kâin mahkemede bakılan veya bakılacak olan ve o mahallin mahakimi âdiyesinin salâhiyeti dahilinde olmayan işler,

b) İdarei Örfiye altında bulunan mevakiin mahakimi âdiyesinin İdarei Örfiye ilânından evvel bir dereceye kadar rüyet etmiş olduğu işler.

Bu ikinci hal daha ziyade bîdayet mahkemelerinde hükme bağlanıp istinaf mahkemesine gönderilmiş olan ve böylece bir davanın esasına iki defa bakılmağı âmir bulunan eski mevzuatımızın mahkemeler teşkilâtı gözönünde tutulmak suretile tesbit ve tayin edilmiştir.

Ç — *Usulî hükümler*: Kararname bu hususta umumî Ceza Muhakemeleri Usulü Kanununa ve onun meskût olduğu hallerde askerî Ceza Kanununa atıf yapmaktadır. Filhakika kararnamenin son maddesi bu atfı, Divanıharbin cezaların tayini bahsinde «Askerî ve onda mevcut olmayan mevadda Mülkiye Kanunlarına müracaat» ibaresile ifade etmiş bulunmaktadır.

8 — Görülüyor ki 24/Ramazan/1294 tarihli İdarei Örfiye kararnamesi, giriş kısmımızda İdarei Örfiyenin tahakkuku için 3 umumî hat ha-

linde gösterdiğimiz ve yapılması gereken şeyleri canlı olarak ifade etmekte ve Hükûmetin kudret ve salâhiyetini tezyit daiyesinde;

a) Otoriteyi mülkî makamlardan daha enerjik olan askerî makamlara devretmekte,

b) 7 nci madde hükmü hariç olmak üzere âdi hukuk mahkemeleri yerine Divaniharpleri kaim kılmakta,

c) Bazı esas hakları kayıt ve şarta tâbi tutmaktadır.

Bununla beraber kararname birçok noksanlıklar da ihtiva etmektedir. Bu noksanlıklar ancak tatbikatta maruz kalınan ve halin icaplarından inbias eden güçlüklerden sonra görülebilmiş ve mezkûr kararnameye müzeyyel bir çok kanun, kanunu muvakkat ve kararnameler isdarı zarurî görülmüş ve böylece Örfî İdare hakkındaki mevzuat zamanla çoğalmış ve genişlemiştir.

9 — İdarei Örfiye kararnamesine ilk zeyil kanun 15/Cemazüyülahar/1327 de (20/Haziran/1325) isdar edildi. İki maddeden ibaret bulunan bu müzeyyel kanunun birinci maddesi kararnamenin 4 üncü maddesinde zikredilen «... ne sıfat ve haysiyetle olursa olsun...» tâbirini tahdit eder mahiyettedir. Filhakika kararnamenin mezkûr maddesi çok geniş bir mânâda sevkedilmiş ve «Devletin dahilî ve haricî emniyetini ihlâl edecek bilcümle cünha ve cinayetlerin asıl faillerine zimethal olanlar» in sıfat ve haysiyeti nazarı itibara alınmaksızın, başka bir ifade ile, bu gibi kimsele-
rin istisnasız, Divaniharp huzurunda muhakeme edileceği beyan edilmiştir. İşte müzeyyel kanunun 1 inci maddesi bu hükümden Âyan ve Mebusanı istisna eylemiş ve bunların «takip, tevkif ve itham ve muhakemeleri şeraiti hakkında Kanunu Esaside» ki muayyen ahkâmı, yani teşriî masuniyete müteallik hükümleri mahfuz tutmuştur. Aynı madde kararnamede zikredilmemiş olan şu noktayı da «İdarei Örfiye ilânını müstelzim ahvalden dolayı maznun olanlar - her ne rütbede olursa olsun - İradei Seniye istihsal olunmaksızın tahtı muhakemeye alınırlar» demek suretile tasrih eylemiştir.

Müzeyyel kanunun 2 nci maddesinde de Divaniharplerin salâhiyetlerinin daha ziyade tevsii sadedinde «Divaniharplerce, kendilerine muhakemesi tevdi olunanlardan Erkân, Ümera ve Zabitanı Askeriyenin muhakemelerinde bunların teşekkülâtı mezkûr kimselerin rütbelerine göre olmadığı halde bile muhakemat ve muamelâtı lâzime ifa ve haklarında ahkâmı mukteziye ita ve icra olunur» denmiştir.

Kararnamenin 3 üncü maddesi de muhtelif tarihlerde iki defa tâdil edilmiştir. Maddenin kararnamedeki ilk şekli, asayiş ve zabıtaî memleketi muhafaza esbabı mucibesile Hükûmeti Mülkiyenin haiz olduğu bilcümle vezaifi Hükûmeti Askeriyeye devretmekte idi.

Tatbikatta dıŒar olunan güçlükler bu maddeyi 23/Muharrem/1335 (18/TeŒrinievvel/1332) muvakkat kanunu ile tâdil zarureti hissettirdi ve mezkûr muaddil kanunla «Hükûmeti Mülkiyeye ait vezaifi Zabitanın cümlesinin değil, ancak Meclisi Vûkelâca tayin edilecek olanların» Askerî Hükûmete intikal edeceği Œeklini aldı. Aynı muvakkat kanun Askerî Hükûmetin kendisine intikal eden vazifelere müteallik olmak üzere ittihaz edeceği kararların mahalli zabıta marifetile icra olunacağını tasrih eyledi.

Kararname bu Œekli aldıktan iki sene sonra yeniden tâdil edilerek 26/Rebiulevvel/1336 (10/Kânunusani/1334) muvakkat kanunu ile Mülki Hükûmete ait zabıta vazifelerinin Meclisi Vûkelâca tefrik ve tayin edilenlerinden ancak «ilân olunacak» kısımlarının Askerî Hükûmete intikal edeceği ifade edildi.

10 — 24/Ramazan/1294 İdarei Örfiye kararnamesinin mühim noksanlıklarından biri de 4/Cemaziyülevvel/1337 (5/Œubat/1335) de tanzim ve 8/Cemaziyülevvel/1337 de neŒir ve ilân edilen ve aynı tarihte meriyete giren «İdarei Örfiye câri olan mahallerde her nevi kütüp ve resail ve evrak ile matbuatı mevkute ve gayri mevkute hakkında» ki kararname ile itmam edilmiŒtir.

Kararnamenin birinci maddesi İdarei Örfiye câri olan mahallerde matbuat kanununun bazı maddelerinin kararı ahıra değin tâtil olunacağını söyledikten sonra mevkute ve gayri mevkute kitaplar ve risalelerle yevmi Gazetelerin ve her nevi evrakın Askerî veya Mülki Hükûmet sansür heyetinin tahriri müsaadesi istihsal edilmeksizin tabı ve neŒrini kat'i olarak men ediyor. Yine aynı kararnamenin ikinci maddesi de bu memnuiyet hilâfına hareket edip tabı ve neŒrolunan ve yukarıda saydığımız matbuaların zabıta marifetiyle derhal toplatılacağını beyan ettikten sonra bazı cezaî müeyyideler vaz ediyor. Bu cezaî müeyyideler iki kısımda mülâhaza edilebilir:

a) Mevkuat risaleler ve yevmi Gazeteler mesul müdür veya mümes-sillerile, bunlarla hemfiil addedilen tâbiler hakkındaki müeyyideler;

Madde bunların 6 aydan 3 seneye kadar hapis ve 25 liradan 100 liraya kadar cezaî nakdi veyahut bu cezalardan yalnız biriyle tecziye edileceğini âmir bulunuyor.

b) Gayri mevkuat kitap ve risaleler ve her nevi evrak müellif veya muharrirleriyle bunlarla hemfiil addedilen tâbi ve bayiler hakkındaki müeyyideler;

Madde bunların da, nakdi cezadaki müsavattan kat'an nazar, daha hafif olarak bir haftadan 6 aya kadar hapis ve 25 liradan 100 liraya ka-

dar cezayı nakdî ve yahut bu cezalardan yalnız birle tecziye edileceğini âmir bulunuyor.

Kararnamenin 3 üncü maddesi de, 1 nci madde mucibince tabı ve neşrine müsaade istihsal edilmiş olan yevmî Gazete ve mevkut risalelerin tabıdan evvel sansüre iraesî iktiza eylediğini, hilâfına hareket edenlerle, sansürce tayyolunan makale ve fıkraları çıkarmadan tab ve neşredenlerin, neşriyatın mahiyet ve ehemmiyet derecesine göre yevmî Gazete ve mevkut risalelerin muvakkaten tatil veya haklarında iptidaen tevbih olunacağını beyan ediyor.

Nihayet aynı kararnamenin 4 üncü maddesi Askerî Hükümetçe neşri menolunan ve Gazetelerle ilân edilen kitap, risale ve matbu evrakı ilândan sonra bey' ve neşredenlerin esas müellif, muharrir ve naşirlerle hemfiil addedilerek bir haftadan 6 aya kadar hapis ve 25 liradan 100 liraya kadar cezayı nakdî ile ve yahut bu cezalardan yalnız biriyle tecziye edileceklerini tasrih ediyor.

Kararnamenin 5 inci maddesi de kararnamede zikr ve tâdat olunan memnuiyet hilâfına hareket edenlerin, muhakemelerinin Divanıharbî Örfiye ait olduğunu söylemek suretile Divanıharplerin vazife ve salâhiyetlerini biraz daha genişletmiş oluyor.

11 — Mevzuubahs eylediğimiz bu kararnameye müzeyyel ve 21/Zilkaide/1338 (17/Ağustos/1336) tarihinde meriyet mevkiine giren yeni bir kararname daha isdar edildi. Müzeyyel kararnamenin hükümleri kendisinden evvelki kararnamenin bıraktığı boşlukları doldurması itibarile tetkike değer bir mahiyet arz etmektedir.

Filhakika müzeyyel kararnamenin birinci maddesi ne gibi neşriyatın cezayı müstelzim bulunduğunu tasrih ediyor. Maddeye göre Gazete ve risalelerle Devletin dahilî emniyetini veya haricî münasebetlerini muhil beyanname, mükâlemeler, makaleler, veyahut Hükûmete müteallik evrak neşredenler cezayı müstelzim harekette bulunmuş addolunurlar ve Ceza Kanununa göre tecziye edilirler.

Madde burada şöyle bir de tefrik yapıyor:

a) Cezayı müstelzim bu neşriyat memurlardan sadır olursa bunlar Ceza Kanununa göre tecziye edildikten başka memuriyet ve mâzuliyet ve tekaüt hakkından mahrum edilirler.

b) Cezayı müstelzim bu neşriyat memurlardan başkaları tarafından sadır olursa bunlar ileride kendilerine tevcihi muhtemel memuriyet hakkından mahrum olmaktan başka üç aydan bir seneye kadar hapis cezasile tecziye olunurlar.

c) Memurlardan olupta cezayı müstelzim bu neşriyat dolayısıyla Ce-

za Kanununa göre tecziye edilip aynı zamanda memuriyet ve mâzuliyet ve tekaüt hakkından mahrum edildikten sonra mezkûr cürmü tekrar irtikâp ederlerse bunlar bu tekerrür dolayısıyla 3 aydan bir seneye kadar hapis cezasile tecziye olunurlar.

Müzeyyel kararnamenin ikinci maddesi de birinci maddede mezkûr beyanname, mükâleme ve makale veya Hükûmete müteallik evrakın neşrine vasıta olan Gazetelerin on beş günden 6 aya kadar tatil edildikten başka mesul müdürlerinin 100 liradan 1000 liraya kadar cezayı nakdî ile veyahut bir aydan 6 aya kadar hafif para cezasile cezalandırılacaklarını tasrih ve beyandan sonra memnu risaleler tabı ve neşreden matbaalarla, bunları idare eden sahip veya müstecirlerin dahî Gazeteler hakkındaki muameleye düçar olacaklarını âmir bulunuyor.

İşte 24/Ramazan/1294 İdarei Örfiye kararnamesi, - Divanıharbî Örfilelerin teşkilât, vazife ve salâhiyetlerini tayin eden müzeyyel kanun ve kararnamelerden kat'an nazar - bu şeklile 22/5/940 tarihine kadar meriyette kalmıştır.

Mezkûr kararnamenin ve ona müzeyyel diğer kanun ve kararnamelerden en mühimlerinin hükümlerini bu şekilde kısaca gördükten sonra bahsi İmparatorluk Örfi İdare müessesesinin ikinci kısmı olan Divanıharbî Örfilelere intikal ettirebiliriz.

Bu kısımda Divanıharbî Örfilelere mütedair teşkilâtı gördükten sonra bunlara müteallik usulî hükümlerin tetkikine başlayacağız:

2 — *Divanıharbî Örfilelerin teşkilâtı ve usulî hükümleri:*

A — Teşkilât:

12 — 24/Ramazan/1294 İdarei Örfiye kararnamesine müzeyyel 27/Şaban/1328 (19/Ağustos/1326) Tarihli ve 6 fasılda 26 maddeyi muhtevi bir muvakkat kanun, Divanıharplerin ne suretle teşkil olunacağını 6 ncı faslında göstermektedir. Yalnız aynı kanun daha evvelki fasıllarında Divanıharplerin faaliyetlerini kolaylaştırmak daiyesinde bazı komisyon ve heyetlerin teşekkül sureti ve vazifeleri hakkında alâkayı calip hükümler ihtiva eylediğinden, biz de kanundaki bu tertibe riayet suretile tetkiklerimize evvelâ bu heyet ve komisyonlardan başlayacağız.

Aynı kanunda, teşekkül tarzı ve vazifeleri hakkında etraflı sarahat bulunan bu komisyonlar «İstıtla Komisyonları» ve heyetler ise «Heyeti Tahkikiye» diye isimlendirilmiştir.

a) İstıtla Komisyonları:

Bu komisyonların vaz'ı hikmeti İmparatorluğun muhtelif muntakalarında ihtilâl zuhurunu teyid eden eser ve emareler ve binnetice iç emniye-

ti ihlâl eden bazı hareketlerin görülmesi üzerine İdare-i Örfiyenin bu şekil tahtında da tatbik ve icrasından neşete eylemektedir.

aa) İstitle Komisyonlarının teşekkül sureti:

Bu komisyonlar eşkiya takibinde vukuf ve tecrübe sahibi mülki ve askerî memur ve zabıttan ve münhasıran bu işle iştigal eyleyecek üç zattan tereküp ve Örfi İdare muntakasının dahiline giren her Vilâyette Vilâyet Valilerine merbut olmak üzere birer adet teşekkül eder. Bu üç zattan maada Vilâyet Jandarma Kumandanı ile Polis Müdürü de tabii âza sıfatile Komisyonlarda bulunur.

bb) İstitle Komisyonlarının vazifeleri:

Eşkiya takip ve tenkili, bu kanunun neşir ve ilânını müteakip seygar Jandarma taburlarının teşkiline kadar nizâmî kıtalardan tefrik ve tahsis edilecek takip taburlarına havale edilmiş bulunduğundan bu komisyonların ilk vazifelerinden biri ittihaz ettikleri kararlar vasıtasile bu müfreze ve taburları harekete getirmektir. Bundan başka:

- İhtilâl erbabı ve çeteler hakkında malûmat edinmek,
- İcabı hale göre merbut buldukları Vilâyetin dahilinde ve haricinde dolaşarak takip müfrezelerinin hareketlerini teftiş etmek,
- Bu teftişler neticesi bazı karar ve tedbirler ittihaz eylemek ve eşkiya yatağı olan köyleri muhafaza etmek, binnetice takip kuvvetlerini lüzum ve ihtiyaca göre sevk ve istimal eylemek,
- Bu işler için haber alma vasıtaları tedarik ve istihdam eylemek,
- Harekât esnasında varlık gösteren takip kuvvetleri efradına nakdî mükâfat ile «masarifi istitlaiyeyi» takdir ve tayin eylemek,
- Ve nihayet gerek Vilâyetten emir ve havale, gerekse Liva ve Kazalardan ve takip kıt'alarından tevdi edilecek hususat üzerine lüzumlu tetkikleri yapıp, maznunlar hakkındaki iptidai tahkikatı, Divanîharpler nezdindeki tahkik heyetlerine tevdi eylemek,

gibi işler de bu komisyonların vazifelerinden mâduttur.

Görülüyor ki istitle komisyonlarının belli başlı ve belki de en mühim vazifelerinden biri şüpheli kimseler hakkındaki (ilk tahkikat) da temerküz ediyor.

b) Tahkikat heyetleri:

aa) Tahkikat heyetlerinin teşekkül sureti:

Divanîharplere merbut bulunan bu heyetler adli memurlardan ve üç kişiden tereküp eder.

bb) Tahkikat heyetlerinin vazifeleri:

Bu vazifeler belli başlı üç kısımda mütalâa olunabilir:

— İstitle Komisyonlarından, ihbar ve evrakı tevdi olunan suçlular hakkında tahkikat icra etmek ve bu tahkikat neticesi, şüpheli şahısların tevkifine veya tevkif edilmemelerine karar vermek,

— Bunları kefaletle veya kefaletsiz serbest bırakmak,

— Tahkikat neticesinde tebeyyün edecek hale göre şüpheli eşhası doğrudan doğruya Divanıharplere sevk veya men'i muhakeme ile bunları tahliye etmek.

Bu suretle bir çok kararlar itası bakımından kendilerine salâhiyet verilen bu tahkikat heyetleri bu kararlarını ancak ekseriyetle ittihaz etmek mecburiyetindedirler. Heyetin ekseriyetle ittihaz eylediği bu kararlar kabili itiraz değildir.

Yeri gelmişken şunu da söylemek isteriz ki, istitlaat komisyonlari tahkikat heyetlerinin Örfi İdare rejimine müteferri teşekküller olmalarından kat'an nazar, istitle komisyonlarının vazifeleri ile Ceza Muhakemeleri Usulü Kanunumuza göre Hukuku Âmme davasını ikame edebilmek için hazırlık tahkikatını yapmakla mükellef olan Müddeiumumilerin vazifeleri; ve tahkikat heyetlerinin vazifeleri de yine Usul Kanunumuza göre ilk tahkikatı yapmakla mükellef bulunmak ve muhakemenin açılıp açılmamasına karar vermek bakımından sorgu hâkiminin vazifeleri arasında âdeta bir müşabehet bulunmaktadır.

Tahkikat heyetlerine taallûk eden bahsi bitirmek ve yukarıda müşahede eylediğimizi söylemiş olduğumuz müşabeheti teyit etmek için şunu da ilâve edelim ki daha sonraları 12/Şevval/1333 tarihinde isdar edilen bir muvakkat kanun «muhakemesi Divanıharplere muhavvel ceraim hakkında heyeti tahkikiye bulunmayan mahallerde» işbu heyetin vazifesini Adliye Müstantiklerine bıraktı.

Bu izahlardan sonra Divanıharplerin teşkilâtına geçebiliriz:

Mevzubahs 27/Şaban/1328 Tarihli muvakkat kanununun 6 ncı faslına göre Divanıharp bir Reis ile 4 âza ve bir Müddeiumumiden müteşekkildir. Reis ile âzadan ikisi askerî memurlardan olmak üzere Harbiye Nezareti, diğer ikisi de adlî memurlardan olmak üzere Adliye Nezareti tarafından intihap ve tayin olunur.

Bilâhare neşredilen muvakkat kanun ve kararnamelerle teşkilâtı tevsi edilen bu Divanıharplerde usule taallûk eden müteferrik hükümleri de kısaca görelim.

B — Usulî Hükümler:

13 — Divanıharplerin teşkilâtından bahseden aynı muvakkat kanunun 25 inci maddesine göre Divanıharp huzurunda muhakeme alenidir ve usulü müdafaa câridir.

Divanîharplerden sadır olan hükümler mutlak ekseriyet ile ittihaz olunur. Verilen bu hükümlerin esbabı mucibeli olması ve bir maddeî kanuniyeye müstenit bulunması lâzımdır. Bu esaslar dahilinde verilen hükümler kabili istinaf ve temyiz değildir. Maddenin mefhumu muhalifinden esbabı mucibesiz olan ve bir maddeî kanuniyeye müstenit bulunmayan hükümlerin kabili istinaf ve temyiz oldukları mânası çıktığından 15/Cemaziyülahır/1332 (28/Nisan/1330) tarihli muvakkat bir kanunla Divanîharbi Örfilerce verilen hükümlerin tabii temyiz olmadığı tasrihi zarureti hasıl oldu.

Divanîharpler tarafından verilen hükümlerin icrası suretine gelince: Bunlar idarei örfiyenin tâbi olduğu mahal kumandanının emrile ve yalnız idam kararları bilistizan İradeî Seniye istihsali ile icra olunur.

14 — İdarei Örfiye kararnamesini tetkik ederken Divanîharplerin vazifelerini tâdat eylemiş ve muahhar kanun ve kararnamelerle bu vazifelere ilâve olunanları da yeri geldikçe zikretmiştik. 28/Şevval/1333 (26/Ağustos/1331) Tarih ve 2288 sayılı bir muvakkat kanun bu vazifelere bir tane daha ilâve etmek suretile Divanîharplerin salâhiyetini daha fazla tevsi etmiş oldu; vazetmiş olduğu çok şayanı dikkat bir hükümle bu kanun daha ziyade harp hallerine inhisar etmek üzere, seferberlikte Örfî İdarenin ilân ve devamı müddetince bilcümle kara ve deniz «Erkân ve Ümera ve Zabitan ve Zabıt Vekilleri ve Zabıt namzetleri ve Küçük Zabitan ve Onbaşı ve Neferat ve Mensubini Askeriyenin zevce ve evlâtlarına ve ayallerinde bulunan sair meharimine karşı Kanunu Umumîi Cezanın ikinci babının 3 üncü faslı ile kanunu mezkûrun 206 ncı maddesinde münderiç ef'alden birini irtikâp edenlerin» takip ve muhakemelerini Divanîharplere bıraktı.

15 — Bu kısma taallûk eden sözlerimizi bitirmezdence evvel 27/Zilkaid/1334 (12/Eylül/1332) Tarihli «Mehakimî Adliye ile Divanîharpler arasında mercii dava hakkında zuhur edecek ihtilâfatın sureti halline dair kanunu muvakkat» ten de bahsedelim: Mezkûr Kanun Adli Mahkemelerle Divanîharpler arasında dava mercii hakkında zuhur edecek ihtilâfların Şurayı Devlet Reisinin Riyaseti altında olmak üzere üçü Temyiz Mahkemesi ve üçü Askerî Temyiz Divanınca, içlerinden müntahap 6 âzadan müteşekkil bir «Encümeni Mahsus» marifetile tetkik ve karara rap-tedileceğini ve işbu Encümenin vereceği kararların kat'î olacağını âmir bulunuyordu. Fakat Meclisi Mebusan 20 Aralık 1333 tarihindeki celsesinde adı geçen muvakkat kanunu reddeyledi [3].

[3] Bu muvakkat kanunun reddi hâdîsesi bizi, şimdiye kadar mevzuu bahsey-

16 — Divanharpler daha sonraları isdar edilen bazı kararname ve kanunlarla hem teşkilâtları hem de usule teferru eden bazı esaslar bakımından derin tahavvüllere maruz kalmışlardır. Biz bu tahavvülleri «C» başlığı altında tetkik edeceğiz.

C — Divanharplere müteallik yeni mevzuat:

a) Teşkilâta taallük eden hükümler:

24/Ramazan/1294 Tarihli İdarei Örfiye kararnamesine müzeyyel 22/Zilhicce/1337 (18/Eylül/1335) tarihli bir kararname 17 nci maddesinde İdarei Örfiye kararnamesine zeyl olan 27/Şaban/1328 ve 15/Cemaziyül-ahar/1332 tarihli muvakkat kanunların hükümlerinin mülga olduğunu tasrih ettikten başka aynı kanun bu maddeye tekaddüm eden maddelerile de Divanharbi Örfilerin teşkilâtına mütedair mufassal hükümler vazetmiştir.

Müzeyyel kararnamenin bu maddesine göre Divanharplerin faaliyetlerini kolaylaştırmak bakımından ihdas edilmiş bulunan istitla komisyon-

ledğimiz kaldeleri ihtiva eden «kararname» ve «muvakkat kanun» ların hukuki mahiyetleri hakkında birkaç söz söylemeğe sevketmiş bulunuyor:

«Kararname kellesi mülga Kanunu Esasîde muvakkat kanun mânasına kullanılmıştır.

Kanunu Esasî meclislerin tatil buldukları zamanlarda, fevkalâde ihtiyaclar karşısında Hükûmete, Meclis açıldığı zaman kanuniyeti teklif edilmek üzere muvakkat kanunlar tanzim etmek salâhiyetini tanıyor» ve bu suretle tanzim edilen kaidelere bazan kararname, bazan muvakkat kanun deniliyordu; Sıddık Sami Onar, İdare Hukuku 1942, cilt I, s. 232.

Bu muvakkat kanun veya kararnamelerin kanuniyet kesbetmesi için Meclisin açılması onun tasdikinden geçmesi lâzımdı; Meclisin tasdikinden geçirilmeyen kararname veya muvakkat kanun, acaba kanuniyet kesbetmiş midir, etmemiş midir meselesi münakaşalıdır. Bir çokları Meclisin muvakkat kanun veya kararnamenin tatbikine itiraz etmemiş olmasını ileri sürerek bunların kanuniyet kesbetmiş olması lâzımgeldiğini iddia etmişlerdir. Nitekim tatbikat ta bu kararname veya muvakkat kanunların Meclisin tasdikinden geçmedikleri halde tatbik edilgelmekte olduklarını göstermektedir.

Hükûmet Kanunu Esasî ile kendisine verilen «bu salâhiyeti çok fena kullandığından bugünkü Teşkilâtı Esasîye Kanunumuz bu salâhiyeti tanımamıştır; bu itibarla bizde artık Kanunu Esasîdeki mânada kararname mevcut değildir». Sıddık Sami Onar, sözü geçen eser, s. 232.

İşte yukarıda mevzuu bahseylediğimiz kanun Meclisin reddi ile meriyet mevkiinden kalkmıştır.

larile tahkikat heyetleri ortadan kalktığı gibi kararname ahkâmına göre, biraz evvelce de söylediğimiz veçhile Divanıharpler yeni bir teşkilâtla ortaya çıkmıştır.

Müzeyyel kararname ilk maddesile «İdarei Örfiye ilân olunan her yerde bir ve ledelicap müteaddit İdarei Örfiye Divanıharbi bulunur» dedikten sonra ikinci maddesile de bu Divanıharplerin «erkân veya ümerayı askeriyeden bir reis ile 4 âzai askeriyeden teşekkül» edeceğini «ve âzanın gaybubetinde ifayı vekâlet etmek üzere erkân yahut ümera veya zabitanı askeriyeden iki âza mülâzimi» bulunacağını «ve maiyetine icabı kadar kâtip» verileceğini âmir bulunuyor.

Aynı müzeyyel kararname Divanıharpleri teşkil eyleyen heyetlerle âza mülâzimlerinin Harbiye Nezaretinin inhası üzerine İradei Seniye ile nasb ve tayin ve kâtiplerin de Divanıharp Reislerinin inhası ile Harbiye Nezareti tarafından tayin veya tebdil olunacaklarını tasrih ediyor.

Bundan başka her İdarei Örfiye nezdinde, kararnameye göre Adliye Nazırı tarafından intihap edilip İradei Seniye ile nasbolunan ve vazifesi Hukuku Umumiye namına kanunî takibatta bulunmak olan bir Müddeiumumî ve ledelicap bir de muavin bulunur. Henüz Müddeiumumî tayin edilmemiş bulunan Divanıharplerde onun vazifelerini, tayine kadar, mahallin Müddeiumumisi ifa eder.

Müddeiumumilerin maiyetinde de kendilerinin inhası ve Divanıharp Reislerinin tayini ile lüzumu kadar kâtip bulundurulur.

Her Divanıharp nezdinde «muamelâtı istintakiye» yi ifa için Adliye Nazırı tarafından intihap ve İradei Seniye ile mansup bir veya müteaddit müstantik de bulunur. Bunların tayinine kadar mahallin müstantiki istintak muamelelerini ifa eyler. Ayrıca bunların da maiyetinde kendi in-haları üzerine ve Divanıharp Reislerinin nasb ve tayin veya tebdil eyleyeceği bir veya iki kâtip bulundurulur.

18 inci maddesile neşri tarihinin ferdasından itibaren hükümlerinin mer'iyete gireceğini söyleyen bu müzeyyel kararnamenin Divanıharplerin teşkilâtına mütedair hükümleri bundan ibarettir.

17 — Acaba Divanıharplerin şu teşkilâtile mülga 27/Şaban/1328 tarihli muvakkat kanunun vazeylediği esaslar çerçevesinde teşkil edilmiş olan Divanıharpler arasında ne gibi farklar mevcuttur?

Bir kere mülga kanuna göre Müddeiumumî ile birlikte 5 kişiden te-rekküp eden Divanıharp heyetinin Reisi ile iki âzası askerî memurlardan diğer iki âzası da adli memurlardan olduğu halde müzeyyel kararname hükümlerine göre teşekkül eden Divanıharp heyetinin Reis ve âzaları münhasıran askerî erkân veya ümeradandır.

Saniyen mülga kanuna göre Divanıharp heyetinin Reis ve âzalarının tayini Harbiye ve Adliye Nezaretleri tarafından yapıldığı halde müzeyyel kanuna göre münhasıran askerî erkân veya ümeradan teşekkül eden Divanıharp heyetinin Reis ve âzalarının Harbiye Nezareti tarafından ancak inhası yapılır ve bunlar bairadei seniye nasb ve tayin edilmiş olurlar.

Salisen mülga kanuna göre istintak muameleleri tahkikat heyetlerince ifa edildiği halde müzeyyel kanuna göre bu işler müstantikler tarafından görülür.

Bu farklı hükümlerden başka müzeyyel kanun Müddeiumumilik bakımından da bir yenilik ihtiva etmekte, Müddeiumuminin de, mülga kanunun aksine, İradei Seniye ile nasp ve tayin edileceğini söyledikten sonra icabı hale göre bir de kendisine muavin tefrik edileceğini âmir bulunmaktadır.

Bunlara zamimeten müzeyyel kararnamenin âzanın gaybubeti halinde askerî erkân yahut ümera veya zabıtanın vekâlet ifa etmek üzere 2 âza mülâziminin de mevcudiyetini âmir bulunduğunu hatırlatırsak mülga kanuna nisbetle daha rasyonel bir teşkilât vücade getirdiğini anlamakta güçlük çekmeyiz.

18 — 22/Zilhicce/1337 tarihli bu müzeyyel kararnameye 30/Sefer/1338 (24/Teşrinisani/1335) tarihli bir müzeyyel kararname daha isdar edildi ki bununla da «Meclisi Vükelâca lüzum görülüp karar verilen yerler için Divanıharpler Askerî Ceza Kanunnamei Hümayununun 48 inci maddesinde münderiç cetveli mahsustaki eşkâlden birile tertip ve teşkil olunur; ve işbu Divanıharp nezdinde ciheti adliyeden Müddeiumumî ve Müstantik bulundurulmaz» dendi.

19 -- Divanıharbi Örfilerin teşkil sureti ve Muhakeme Usulü hakkında evvelce neşrolunan kararnamelerin yalnızca kendisinin ihtiva eylediği ahkâma mugayir olanlarını mülga addeden, ve bizde Divanıharbi Örfilere müteallik mevzuatın - Büyük Millet Meclisi Hükümeti zamanında isdar edilmiş olup biraz aşağıda zikrettiğimiz kararnameden kat'an nazar - en sonuncusunu teşkil eyleyen kararname 4/Şaban/1338 (23/Nisan/1336) da neşir ve ilân ile aynı tarihte mevkiî mer'iyete girmiştir.

Bu kararnamenin vazettiği yeniliklerden biri İradei Seniye istihsaline lüzum kalmaksızın Divanıharbi Örfilerin malûm evsaf ve adette Reis ve âzalarile mülâzım âzalarının intihap ve tayinini Harbiye Nezaretine bırakmış olmasındadır. Keza mezkûr kararnamenin, Reisin gaybubetinde, âzalardan en büyük rütbeli veya kıdemlisinin Reise vekâlet edeceğini âmir bulunması da ikinci bir yeniliktir. Üçüncü bir yenilik de müzeyyel kanuna göre muhtelif kâtiplere tevdi edilmiş bulunan umuru tahririyenin mez-

kûr kararnameye göre bir başkâtip ile ketebel saireden müteşekkil ve Harbiye Nezaretince mansup bir heyete verilmiş olmasında görünmektedir [4].

20 — Yukarıda muhtelif kanun, muvakkat kanun ve kararnamelerden bahsederken sırası geldikçe vazifelerine de temas eylediğimiz Divaniharbi Örfilerin teşekkül suretine taallûk eden hükümler bundan ibarettir. Divaniharbi Örfilerin vazife ve salâhiyetlerine taallûk etmesi itibarile burada şunu da söylemek isteriz ki, bu Divaniharbi Örfiler bilhassa Umumi Harp esnasında bir çok kanunî hükümlerle kendilerine verilen salâhiyetin sınırlarını aşarak bunu tevsia temayül etmişler, ve bunlar memleketin umumiyet itibarile emniyetini ihlâl eden suçlara bakmakla iktifa etmeleri lâzım gelirken sivillerin âdi suçlarından dolayı muhakemesini de kendi salâhiyetleri dahilinde görmüşlerdir.

b) Usule müteallik hükümler:

21 — Yukarıda teşkilâtta bahsederken 24/Ramazan/1294 İdarei Örfiye kararnamesine müzeyyel 22/Zilhicce/1337 tarihli kararnameye temas etmiştik. Bu kararname usule taallûk eden bir çok hükümleri ihtiva etmektedir.

Evvelâ kararname 10 uncu maddesile Müstantiklerin vazifelerinin nelerden ibaret olduğunu tâdat ederken bunların Usulü Muhakematı Cezaiye ahkâmına ittiba edeceklerini âmir bulunuyor. Saniyen aynı kararname 11 inci maddesile müstantiklerin lüzumu muhakemededen maada kararlarının Divaniharp Reisinin tasdiki ile kat'iyet kesbedeceğini söyledikten sonra Müstantik kararları - tıpkı mülga 27/Şaban/1328 muvakkat kanunile ihdas edilmiş olan tahkikat heyetlerinin kararları gibi - aleyhine itiraz caiz olamayacağı esasını da vadediyor.

Bu kanuna teferru eden diğer usulî hükümler de şunlardır:

[4] Usulî hükümlere müteallik bahiste yeniden kendisine avdet eylediğimiz bu kararnameden sonra Divaniharbi Örfilerin teşekkül suretine mütedair diğer bir kararname de Büyük Millet Meclisi Hükümeti tarafından isdar olunmuştur. Bu kararnamede «İdarei Örfiye Divaniharplerinin 18/Eylül/1335 tarihli İdarei Örfiye kararnamesi zeyline tevfikân teşkil pek ziyade müşkülâtı istilzam etmekte olduğundan mezkûr Divaniharplerin 24/Teşrinisani/1335 tarihli kararname ahkâmına tevfikân Müddeiumumi ve Müstantik bulundurulmaksızın teşkil lüzumundan bahsedilmektedir.

Daha sonra isdar edilen diğer bir kararnamenin metninden de anlaşıldığına göre bu müşkilât Müddeiumumi ve Müstantik gibi memurların tayininde tesadûf olunan güçlülere istinat ettirmektedir.

— Tahkikat veya muhakeme esnasında «şahit sıfatile ifadelerinin ahzû zaptına lüzum görülecek kesan Divanıharbin müteşekkil olduğu mahal haricinde buldukları takdirde bunlar mahallî Divanıharp veya müstantikince, bulunmadığı halde adliye mahkeme veya müstantikince be tarikülistinabe istimâ olunabilir». - Divanıharplerin verdiği hükümlerden «bilûmum mücazâtı tedibiye ile idamdan maada mücazâtı terhibiyeyi mutazammın olanların en büyük İdarei Örfiye âmirinin talebi halinde ve idam cezasını natık bulunanları resen Divanı Temyizi Askerice tetkik olunur.»

Dikat edilecek olursa bu noktada mülga 27/Şaban/1328 ve bilâhara onu itmam eden 15/Cemaziyülahar/1332 tarihli muvakkat kanunlarla müzeyyel kararname arasında esaslı bir fark husule gelmiş oluyor:

Mezkûr mülga kanunlar Divanıharplerden sadir olan hükümlerin kabili istinaf ve temyiz olmadıklarını âmir buldukları halde müzeyyel kararname bunun tamamen aksini iltizam ediyor ve fakat bir tefrik yaparak Divanıharplerin verdiği hükümlerden:

aa) Bilûmum mücazâtı tedibiye ile idamdan maada mücazâtı terhibiyeyi mutazammın olanların en büyük İdarei Örfiye âmirinin talebi halinde,

bb) İdam cezasını natık ahkâmın resen tabii temyiz olduğunu ve Divanı Temyizi Askerice tetkik olunacağını âmir bulunuyor. Bundan başka aynı kararname sadece Divanıharplerden mücazâtı terhibiyeye dair sadir olan hükümlerin İradei Seniye ile infaz olunacağını ilâve ediyor. Şu halde mücazâtı tedibiye taallûk eden hükümler en büyük İdarei Örfiye âmirinin emrile icra olunacaktır. Bu noktada da şunu söyleyelim ki mülga kanunla müzeyyel kararname idam hükümlerinin bilistizan İradei Seniye istihsalile icra olunacağında birleşmiş bulunuyorlar.

— Müzeyyel kararnamede Divanıharp hükümlerinin ne suretle verileceği hakkında da sarahat mevcuttur. 16 ncı maddeye göre «Divanıharp hükümlerini ekseriyeti mutlaka ile ittihaz eder, ancak idam hükümlerinde ekseriyeti sülûsanı ârâ şarttır.»

Mülga kanunda, müzeyyel kararnamedeki bu tefrik de mevcut değildir. Mezkûr mülga kanuna göre Divanıharplerden sadir olan bütün hükümler ekseriyeti mutlaka ile ittihaz olunur.

— Mülga kanunu muvakkatle müzeyyel kararname arasında tesbiti mümkün en mühim farklardan biri de, mülga muvakkat kanunda Divanıharplerin huzurunda muhakemenin aleni ve müdafaa usulü câri olmak suretile yapılacağı tasrih edildiği halde, müzeyyel kararnamede bu noktanın meskûtünanih bırakılmasıdır. 4/Şaban/1338 tarihli kararname müzeyyel kararnamenin sarahat ihtiva etmediği bu noktayı tenvir sadedinde

sevkettiği 4 üncü maddesile mülga muvakkat kanunun tamamile aksî bir ciheti iltizam etmiş ve «Divanıharplerin muhakemeleri» nin «alenî olmayacağı gibi esnayı muhakemede vekil ve mehâmi» bulundurulamayacağını beyan etmiştir.

Hazır bahsî 4/Şaban/1338 tarihli kararnameye intikal ettirmişken 11 inci maddesile «Divanıharbî Örfilerin... Usulü Muhakemeleri hakkında evvelce neşrolunan kararnamelerin» kendi tanzim ettiği ahkâma mugayir olanlarının mülga bulunduğunu âmir bulunan bu kararnamenin husule getirdiği yenilik ve tâdilâtı da kısaca görelim:

— Mezkûr kararnamenin 5 inci maddesinden anlaşıldığı veçhile Divanıharbî Örfiler bilûmum mücazâtı tedibiye ile mücazâtı terhibiyeden idamdan maadasına ekseriyeti mutlaka ile hükmederler. Yalnız idam cezasına ittifak veya ekseriyeti sülûsanı ârâ ile hükmederler.

— Divanıharplerden sadir olan hükümlerin tabîi temyiz olup olmadığına gelince: kararname bu noktada mülga 27/Şaban/1328 ve onun mütemmimi 15/Cemaziyülâhar/1332 tarihli muvakkat kanunlarla birleşmiş, ve müzeyyel kararnamenin aksine olarak Divanıharplerden sadir olan hükümlerin mutlak bir surette tabîi temyiz olmadıklarını tasrih eylemiştir.

— Kararnamede husule getirilmiş diğeri bir yenilik de mezkûr kararname ile Divanıharplerin gıyap kararı ita edebilecekleri hususundan ibarettir. Filhakika kararnamenin 9 uncu maddesi bunu, rüyeti Divanıharplere ait «ceraimden birile maznun olan firarilerin avdet veya derdestlerinde vicahen muhakemeleri icra olunmak üzere birgûnâ ilân ve istimhale mahal görülmeksizin muhakemei gıyabiyeleri icra olunur.» demek suretile ifade etmiştir.

22 — İşte bizde 24/Ramazan/1294 tarihli İdarei Örfiye kararnamesinden başlamak suretile Örfi İdare müessesesini tanzim eden ve kendimizce esaslı telâkki ettiğimiz kanun, kanunu muvakkat ve kararnameler bunlardan ibarettir.

Bu müesseseyi tanzim sadedinde isdar edilen mevzuatın çokluğu adeta bunlar arasında her zaman için aranması lâzım ve meşrut mantikî silesile, insicam ve rabıtayı kaldırmış ve bu keyfiyet daha insicamlı bir kanunun mevcudiyetini âmir bulunmaktan başka, Esas Teşkilât Kanunlarından başlamak suretile Âmme Hukuku ve Hususî Hukuk sahalarında tamamen yeni kanunlar kabul etmiş bulunan Türkiye Cumhuriyetinin bu yeni kanunlar külliyyatının ruhu da gün geçtikçe Örfi İdare müessesesini tanzim edecek yeni bir kanunun neşir ve isdarına ihtiyaç hissettirmiştir. Bizde bu ihtiyaca cevap veren kanun 22/5/940 tarih ve 3832 sayılı Örfi İdare Kanunu olmuştur.

Naci ŞENSOY

İstifade Olunan Kaynaklar

1) Eserler :

Prof. Ali Fuat Başgil: Esas Teşkilât Hukuku notları

Prof. Sıddık Sami Onar: İdare Hukuku, 1942, cilt I

Ragıp Sarıca: Fransada ve Türkiyede Örflü İdare Rejimi, İstanbul, 1941

Papul Romain: L'Etat de Siége politique

Leon Duguit: Traité de droit constitutionnel

Maurice Hauriou: Le Droit Constitutionnel

2) Metinler :

Kanunu Esasî (1876 : 36 nci madde)

İdareî Örflüye kararnamesi: (24 Ramazan 1294)

İdareî Örflüye kararnamesine müzeyyel kanun (15 Cemaziyilahir 1327)

İdareî Örflüye kararnamesine müzeyyel kanunu muvakkat (27 Şaban 1328)

İdareî Örflüye kararnamesine müzeyyel kanunu muvakkat hakkında İradeî Seniye (23 Ramazan 1328)

Rumelide İdareî Örflüyenin ilgası ve namlusu 15 santimetreden kısa olan rovelverlerin men'i idhali hakkında İradeî Seniye (20 Zilkade 1328)

Dersaadet ve bilâdi selâsede tedellicap üç gün İdareî Örflüye ilânına Harbiye ve Dahilliye nezaretlerinin mezuniyetlerini mutazammın İradeî Seniye (5 Şevval 1330)

İdareî Örflüye Divaniharplarının sureti tesekkülü hakkında kararname (26 Haziran 1336).

Divaniharbî Örflüye verilen hükümlerin tabi-i temyiz olmadığına dair kanunu muvakkat (15 Cemaziyilahir 1332)

Seferberlikte erkân ve ümera ve zabitan ve efrad ve mensubeyni askeriyenin zevcat ve meharimine taarruz edenlerin mercii takip ve muhakemesi hakkında kanunu muvakkat (28 Şevval 1333)

24 Ramazan 1294 İdareî Örflüye kararnamesinin üçüncü maddesini muaddil kanunu muvakkat (3 Muharrem 1335)

24 Ramazan 1294 İdareî Örflüye kararnamesinin 3 üncü maddesini muaddil kanun (26 Rebiülevvel 1336)

İdareî Örflüye cari olmıyan yerlerde tehcir dolayısıyla ika olunan ceralmin mercii tahkik ve muhakemesi hakkında kararname (20 Rebiülevvel 1337)

Dersaadet Divaniharbî Örflüsü hakkında kararname (5 Cemaziyüllahir 1337)

İdareî Örflüye Divaniharpları müstahdemlerinin maasatına dair nizamname (18 Zilhicce 1337)

24 Ramazan 1294 İdareî Örflüye kararnamesine müzeyyel kararname (22 Zilhicce 1337).